

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

עלון לב המועדים

הלכות והליכות בענין ברכת הנהנין

גליון יט

בחייב הברכה

בג' מקומות מוכח שיסוד החיוב הוא מצוה ולא איסור אכילה בלא ברכה, א. מבעל קרי דפטור מברכה (ברכות כ, ב) ב. פועל שפטור מלברך (שם טז, א), ג. אונן אוכל ואינו מברך (רש"י), ובבאר היטב (סו"ס ר"ב) כתב שזה איסור ולא מצוה.

שיעור חיוב ברכה ראשונה

ברכה ראשונה אינה צריכה שיעור ואפילו אכל או שתה כל שהוא צריך לברך (תוס' ברכות לט, א, טוש"ע רי יא). והטעם: משום שאסור להנות מן העולם הזה בלא ברכה (תוס' ברכות לט, א, טור שם). טעם אחר: לפי שבתחילה יש לחוש שמא ימלך ויאכל כשיעור ונמצא שהיה צריך לברך לפניו ואין בידו לתקן זאת, אבל לאחריו תקנו חיוב בשיעור אכילה, שאם יאכל ונמצא אכל כשיעור יברך ואם לאו לא יברך (כ"מ פ"ג הי"ב).

אכל ולא בירך

כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל (ברכות לה ע"א) וביאר רש"י (שם ד"ה מעל) כנהנה מן ההקדש. ר' יהודה אומר כל הנהנה מן העולם הזה בלי ברכה כאילו נהנה מקדשי שמים (ברכות לה, א).

ר' חנינא בר פפא אמר כל הנהנה מן העולם הזה בלי ברכה כאילו גזל לקב"ה וכנסת ישראל (ברכות לה, ב) ומה גזול לקב"ה, רש"י (שם ד"ה גזול) כתב גזול את ברכתו, המהרש"א (שם ד"ה ל"ק) כתב גזול את המאכל, לפי שלפני הברכה הוא שייך לקב"ה.

כוונה בברכות

צריך לכוון בברכות השולחן יותר משאר הברכות, והטעם: כי המאכל מביא את האדם לידי גסות הטבע וגובה לב ולכן צריך

אמר רב יהודה האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי וכו' ואמרי לה מילי דברכות (ב"ק לו, א).

חובת הברכה

ברכה שלפניה, סברא היא שאסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלי ברכה (ברכות לה, א). רב יצחק אמר "כי הוא יברך הובח אחרי כן יאכלו הקרואים" (שמואל א ט יג). רבי נתן אומר "ועבדתם את ה' אלהיכם וברך לחמך" (שמות כג כה), רבי אומר ק"ו ומה בשעה שהוא שבע מברך, בשעה שהוא רעב לא כל שבן (ירושלמי ברכות פרק ז הלכה א).

ברכה שלאחריה, ברכת המזון מדכתיב (דברים ח י) "ואכלת ושבעת וברכת", ומה למדו חכמים חיוב ברכה אחרונה מברכת המזון, בראותם שהתורה חייבה האדם לברך האל אחרי שישבע האדם מן המזון המקיים את גופו קיום חזק, והלכו הם אחר הטעם הזה וחייבו לברך ג"כ על אשר יאכל הגוף ממנו בין דבר שהוא מזין ובין דבר שאינו דבר הון, מכיון שיהנה האדם בו, וכמו כן חייבו לברך לפניו מסברא ועשו כדרך משל כנטילת רשות מבעה"ב לאכול מן הנמצא בביתו (חינוך מצווה תל).

שבעת המינים י"א דאם אכל כדי שביעה הוי דאורייתא, ולמדים זאת מדכתיב (דברים ח י) "ואכלת ושבעת וברכת" (ברכות לה, א), אכל פחות מכדי שביעה חיובה מדרבנן.

שאר מינים סברא הוא דאסור לו לאדם ליהנות מהעולם הזה בלי ברכה, וסברא זו נאמרה גם לפניו וגם לאחריה וקרא אסמכתא בעלמא (רשב"א ברכות לו, א ד"ה ה"ג סברא).

להתבונן כדי שימשך לתאות השי"ת ולא לצד תאוות מאכל ומשתה (של"ה שער האותיות קדושה ד"ה ויכון הובא בא"ר קסו ד).

המוציא לחם מן הארץ

על הפת הוא אומר המוציא לחם מן הארץ (ברכות פ"ו משנה א).
הטעם שקבעו ברכה לעצמה ולא מברכים בורא פרי האדמה כשאר גידולי קרקע

א. מפני חשיבותו שסועד הלב כדכתיב (תהילים קד טו) "ולחם לבב אנוש יסעד"

ב. משום דלישנא דקרא נקט דכתיב (תהילים קד יד) "להוציא לחם מן הארץ", ובשאר הברכות גם נקטו לישנא דקרא (דברים כו י) "הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה", ולכן לגבי לחם אמרינן ארץ כלשון הפסוק, ולגבי שאר פירות הארץ אומרים בורא פרי האדמה, כלישנא דקרא (אבודרהם).

המוציא לחם מן הארץ

והטעם שאומרים "המוציא" עם ה'

א. לפי שהמוציא משמע עבר הווה ועתיד שראוי לשנות לשון זה לחיטה מפני שהיא יוצאת תדיר, אבל פירות האילן שייך יותר לשון בורא לפי שאינם צומחות בכל יום (רא"ה ברכות עמוד קיג).

ב. כדי שלא לערב ראשי אותיות מ' של העולם ומ' של מוציא, כדי שלא תבלע אחד בחברתה (ירושלמי פ"ו ה"א).

ג. דכיון שלשון המוציא שנוי במחלוקת (ברכות לח ע"א) ופסקינן שהוא לשון טוב ראוי לברך כן, שמתוך ברכותיו של אדם ניכר אם הוא ת"ח (מאירי לח ע"א סוה"ע).

ד. לפי שאות ה' משלימה את מנין האותיות של ברכת המוציא לארבעים כנגד ד' פסוקים שהובא, בשו"ע (קסו) שבכל אחד מהם יש י' תיבות (בהגהות אשרי שו"ע קסו ס"ד).

הטעם שאין מברך הבורא בשאר ברכות (מגן אברהם רג א)

לפי שכל הברכות י"ל בלשון עבר, דהרי כבר ברא הקב"ה, ובורא לכו"ע לשון עבר הוא (מחצית השקל כב א), לפי שנחלקו ר' נחמיה ורבנן (ברכות לח, א), ובורא לשון להבא ולרבנן גם הבורא לשון לשעבר וקיימ"ל כרבנן, אעפ"כ אומרים בורא דלכו"ע לשון עבר.

טעם אחר: לדברי התוס' (ברכות לח, ב ד"ה והלכתא) שבהמוציא מברכים עם ה' כדי למנוע חילוף אותיות, בבורא לא שייך חילוף אותיות.

לטעם שלשון המוציא עדיף דהוא לשון עבר הווה ועתיד, דבר זה שייך רק בחיטה שיוצאת תדיר משא"כ בפירות הגדלים מזמן לזמן (רא"ה, ריטב"א ברכות לח, ב ד"ה והלכתא).

לטעם שבהמוציא מינכר שהוא ת"ח, בלשון בורא גם ניכר שהוא ת"ח לפי שגם בלשון זה יש פלוגתא (נב, א) דלב"ש בעי למימר ברא, וא"כ שפיר ניכר באמירתו שהוא ת"ח.

הטעם שלא חוששים שיתערב המילים "בלחם מן" שסמוך המי

של לחם למי של מן.

לפי שא"א לשנות שכך הוא לשון הפסוק (תהילים קד יד) "להוציא לחם מן הארץ" (לבוש קסו ב).

ועוד שלא דומה עירוב אות שאחרי צרי או סגול לעירוב או שאחר קמ"ץ דמרחיב טפי (אבודרהם).

טעם אחר: לפי שבמקום שאפשר לשנות כגון המוציא לחם חששו ושינו הלשון אבל בלחם מן דאם יאמרו לחם מן לא משתמע מידי ולכן לא חששו (רשב"א ברכות לח ע"א ד"ה והלכתא).

הטעם שלא מברכים המוציא מן הארץ לחם

לפי שאין זה הגון להזכיר את החפץ שמברכים עליו באחרונה, כשם שאין אומר בורא מן העץ פרי וכן מן האדמה פרי (רשב"א ברכות לח, א ד"ה והלכתא).

ומ"מ יזהר ליתן רווח ביניהם (לבוש קסו ב) במעלת הנותן רווח כתב, בהלכות מהר"ן (הובא באור חדש כא, ד) הנותן רווח בין מ' של לחם מן הארץ מובטח לו שהוא לא ניזוק באותו סעודה (הובא בא"ר קסו ד).

הטעם שמברכים המוציא לחם מן הארץ והרי הארץ מוציאה רק חיטה לפי שלעתיד יוציא הקב"ה לחם מן הארץ כמבואר בסוף כתובות (קיא, ב) עתידה א"י להוציא גלוסקאות (ירושלמי בפרקין דברכות, תולדות יצחק פרשת בהר הובא בא"ר קסו ה).

טעם אחר: לפי שלחם הוא ביטוי לדבר הסועד ומקיים את האדם וזה עיקר תכונת החיטה עצמה, רק שהאדם מוציא התכונה אל הפועל (מהר"ל נתיבות עבודה פ"ז ביאור ברכת המוציא).

טעם נוסף: שנחשב שהלחם גדל לפי שאין לחיטה שום פסולת וכולה נטחנת ללחם (אורחות חיים קמאי תתרכה).

הטעם שאומרים מוציא לחם מן הארץ ולא מן האדמה

א. כלשון הפסוק (תהילים קד יד) "מצמיח הציר לבהמה ועשב לעבודת האדם להוציא לחם מן הארץ" (אבודרהם קמאי תתרכב).

טעם אחר: למעם של אבודרהם שהטעם שאומרים לחם משום שעתיד הקב"ה להוריד גלוסקאות לכן אומרים ארץ, דארץ מרמז על ארץ ישראל (א"ר קסו ד).

טעם נוסף: לפי שאדמה נקראת אף אחר שנתלשה, אבל ארץ נקראת רק כל הארץ ביחד, שעליה נאמר (קהלת א ד) "והארץ לעולם עומדת", וראוי שלהלחם שהוא נותן קיום לאדם יתיחס אל הארץ שיש בה קיום (מהר"ל נתיב העבודה פי"ז ביאור ברכת המוציא).

טעם נוסף: דארץ הכוונה ארץ ישראל, משא"כ בפירות מברך בורא פרי אדמה היינו של כל העולם (ב"ח קסו ד"ה ויברך).

בורא פרי הגפן

על היין הוא אומר בורא פרי הגפן (ברכות פ"ו משנה א)

והטעם שקבעו על היין ברכה מיוחדת, משום חשיבותו שמשביע וגם משמח דכתיב (תהילים קד טו) "יין ישמח לבב אנוש" (ברכות לה ע"ב, משנ"ב רב ס"ק א). והטעם שאין מברכים לאחריו ג' ברכות, משום שאין דרך לקבוע סעודה על היין (ברכות לה ע"ב).

הטעם שמברכים על יין בורא פרי הגפן ואין מברך בורא היין לפי שלא נברא יין אלא לנחם את האבלים (סנהדרין ע, א) לכך אין מברכים בורא היין דנוח לו שלא נברא (טע"מ ענין ברכות יד).

ברכת הטוב והמטיב על היין

על היין מברך הטוב והמטיב (ברכות נט; שו"ע קע"א א)

הטעם שלא תקנו ברכת הטוב והמטיב על הפת

א. על הפת אין מברכים הטוב והמטיב לפי שרגילות לאכול בסעודה ב' מינים, משא"כ יין שרגילים לשותות בסעודה רק מין אחד, מברך על הנוסף הטוב והמטיב (ר"ן ער"פ כ, א ד"ה מברך).
ב. משום שיש משמח וסועד משא"כ פת סועד ואינו משמח (רא"ש פרק ה"א פ"ט ס' טו).

ג. דלא מצאנו שירה אלא על היין, ועוד כיון שיש חשבוש שקובע ברכה לעצמו ראוי לברך עליו הטוב והמטיב (אבודרהם הלכות ברכות שער החמישי).

ד. הטוב והמטיב ביבנה תקנוהו הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה, לפי שבצרו כרמיהם ז' שנים והקיפו כרמיהם מהרוגייהם, תקנו לומר על היין שהוא כמו הדם (אבודרהם שם)
ה. כיון שהפת גמרו אדם ויין בידי שמים (מ"מ שג בשם הגאונים).

ו. כיון שהיינות משונים בטעמיהם ובמראהם יש מהם לבן ויש מהם כמה גוונים מה משא"כ בפת (ר' בנימין בר ר' אברהם הרופא נמצא בשבלי הלקט קמד). ועוד שהיין הוא דבר של שמחה דכתיב (שופטים ט יג) "המשמח אלהים ואנשים" ודעת האדם נוחה הימנו, מידי דהוה הבונה בית חדש וקונה כלים חדשים שצריך לברך עליהם כל פעם שקונה, אפילו שיש לו כיוצא בהם אבל על פת מאיזה טעם יברך על שינוי פת (מ"מ דיני סעודה שג).

ז. לפי שהפת אינו אוכל אלא לעתים קבועות, וכשהוא רעב, לכן אין מברכים הטוב והמטיב, אבל לשתיל יין אין זמן קבוע ששותים אותו, ורוב בני אדם אין שותים אותו מחמת צמא אלא מחמת חביבותו וחשיבותו, לפיכך מברכים על שינוי היין הטוב והמטיב (מטה משה דיני סעודה שג).

ח. כיון שהאדם צריך למעט בתענוגי העולם, והיין מביא לידי שמחה, ויכול לבוא לידי קלות ראש, לכך תקנו ברכת הטוב והמטיב, שידוע שברכת הטוב והמטיב שבברכת המזון תקנו על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה, ועל ידי זה יזכור יום המיתה ולא ימשך אחר היין הרבה (משנ"ב קע"ב ב).

ברכת מזונות

גופא רב ושמואל דאמרי תרוייהו כל שיש בו מחמשת המינים מברכים עליו בורא מיני מזונות, ואיתמר נמי רב ושמואל כל שהוא מחמשת המינים מברך עליו בורא מיני מזונות (ברכות לו, ב).

פת הבאה בכיסיון מברך עליו כמ"מ, והטעם שאין מברך עליו המוציא: לפי שאין דרך לקבוע עליו סעודה ורק אוכלים ממנו מעט בדרך ארעי (ברכות מב, א)
קבע סעודה מברך המוציא (משנ"ב קס"ב ס"ק כג).

הגדרת פרי העץ והגדרת פרי אדמה

א. אם כשלקטו את הפירות נשאר האילן בברכתו העץ, ואם כשלקטו את הפירות לא נשאר אילן, כגון חיטה וכדו' ברכתו אדמה.

ב. כל שמוציא עלים מענפיו ברכתו העץ, וכל שמוציא עלים מעיקרו עשב הוא ומברך אדמה

ג. כל שפירותיו נשארים בארץ וצריכים לזרעו בכל שנה נקרא פרי אדמה, וכל אילן שעושה פירות משנה לשנה נחשב עץ וברכתו העץ (ברכות מ, א, אבודרהם ברכות שער רביעי).

בורא פרי העץ

על פירות האילן מברך בורא פרי העץ (משנה ברכות פרק ו)

והטעם שקבעו ברכה מיוחדת לפירות האילן אע"פ שהם גדלים

מן הארץ

מפני חשיבותם הוציאו מכלל פירות הארץ וקבעו להם ברכה מיוחדת ומבוררת, כדי להרבות בכבוד המקום בהזכרת שבחו שברא פירות חשובים כפירות העץ (ביאור הלכה רב ד"ה פרי העץ)

בורא פרי האדמה

על פירות הארץ וירקות מברך בורא פרי אדמה (ברכות פרק ו א).

הטעם שתקנו נוסח הברכה בורא פרי האדמה ולא תקנו בורא

פרי הארץ כמו שתקנו בפת המוציא לחם מן הארץ

א. לפי שצריך לברך כלשון הפסוק, בלחם כתיב (תהילים קד א) "להוציא לחם מן הארץ", ובפירות כתיב (דברים כו ב) "ולקחת מראשית כל פרי האדמה" (אבודרהם הלכות ברכות שער א).

ב. שמילת הארץ רומזת על ארץ ישראל, ואדמה היא כוללת לכל פירות האדמה (ערוה"ש רג א), ועוד כדי שתתברך האדמה וימשך לה שפע ע"י הברכה לתקן קללת האדמה (שם"ה יג).

שהכל נהיה בדברו

על דבר שאין גידולו מן הארץ, כגון בשר בהמה חיה ועוף דגים ביציע חלב גבינה, אומר שהכל נהיה בדברו (ברכות פ, ב)

הטעם שתקנו שהכל על המים

כדי שנזכור הניסים שנעשו לנו על המים, ומאחר שהרבה הניסים נעשו לנו על המים (ראשית חכמה שער אהבה ס' ז).

שהכל נהיה

הטעם שבכל הברכות אומרים "בורא" ובשהכל אומרים שהכל "נהיה" בדבריו.

א. לפי שברכת שהכל תקנו על דבר שאין גידולו מן הארץ כגון בעלי חיים והיוצא מהם, ע"כ אין לומר בהם בורא לפי שעיקר בריאתם לא לצורך אכילה היתה, שהרי שאדם הראשון לא הותר לו בשר באכילה (אבודרהם, הלכות ברכות שער שלישי).

ב. לפי שתקנו לברך שהכל גם על יין שהחמין, וחומץ, ופת שעבשה, ותבשיל שעבר צורתו, שכל זה אינו תיקון הבריאה אלא השחתה והפסד הבריאה, לכן אין לומר בורא, אלא נהיה (אבודרהם שם).

ג. לפי שלשון בורא הוא בדבר המתחדש בכל שנה ושנה כגון תבואה ופירות, שזה בורא מורה על התחדשות, כדכתיב "בראשית ברא", אבל דבר שהוא תמידי כמו בע"ח ומים לא שייך לשון בורא אלא לשון הויה מלשון הוה שהם דברים קימים (ערוה"ש רד א).

הטעם שאין מברכים שהכל נהיה במאמרו כלשון המשנה באבות (פרק ה משנה א) בעשרה מאמרות וברא העולם וכן בכתוב

(בראשית א ג) "ויאמר אלהים"

כיון שהבריא י"ש מאין, ומאמר משמעו י"ש מיש, ונהיה בדברו הכוונה שנעשה י"ש מאין, וזה מעליותא יותר (מלבושי יו"ט רב א).

והטעם שאין מברכים שהכל נעשה בדברו

לפי שלשון עשיה נאמר על מלאכה של י"ש מיש, אבל נהיה בדברו נופל על לשון הוה מהאפס הנמור והמוחלט (מלבושי יו"ט רב א).

שהכל נהיה

י"א שיש לאומרו ביוזם קמוצה ולא בסגול, והטעם דבקמץ פירושו שכבר נעשה כמו "הנהיה כדבר הוה" (ואתחנן ד לב) אבל ביו"ד סגלה פירוש לעתיד שאנחנו נהיה כן, כמו שמצאנו "ונהיה אנחנו וצאצאינו" (באר היטב רד ב).

וי"א שיש לאומרו בסגול ולא בקמץ, והטעם: לפי שבסגול לשון הוה ובקמץ לשון עבר, ורוב ברכות נתקנו לומר בלשון הווה ולא בלשון עבר (של"ג ברכות לב, ב, כנ"ה הנה"ט שור רב). וכתבו שהדין עימהם, והטעם: מפני שברכת שהכל היא ברכה כוללת לכל המציאות, ואיך יתכן לומר שהכל מתהווה ונעשה עכשיו בדברו והרי העולם קיים מששת ימי בראשית (וכן כתב בבאר היטב רד ב ושערי תשובה שם ב).

ברכת שהכל פוטרת הכל

כל דבר שהוא מסופק בברכתו יברך שהכל (שו"ע רד יג) והטעם: דבדיעבד יוצא בשהכל על כל דבר (משנ"ב שם ס"ק ס) וכתב בא"ר בשם האר"י שהפוסט עצמו בברכת שהכל הרי הוא בכלל בור שקללוהו חז"ל (רב ס"ק א).

וכתב המשנ"ב אם הוא מסופק, היינו אחר שלמד ואינו יכול לברר, אבל מי שלא למד לא יאכל עד שילך אצל חכם ללמוד ברכות (משנ"ב רב ס"ק כד).

להערות והערות י. ל"ב בעלי התוספות 6 אלעד 052-7668608

לקבלת העלון במייל: lev17382@gmail.com